

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри початкової освіти та
методик гуманітарних дисциплін
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Навчаємо розуміти художнє слово

У статті розглядаються особливості моделювання в підручнику «Літературне читання» (авт.Мирослава Зоряна) процесу навчання учнів повноцінно сприймати поетичну мову художнього твору

Актуальність питання визначається новими акцентами програми «Літературного читання» відповідно до нових стандартів початкової школи, активізацією уваги вчителя до підвищення літературознавчої, методичної підготовки для проведення уроків літературного читання.

Реалізація програми «Літературне читання», розробленої відповідно до нових стандартів початкової школи, потребує від учителя умінь працювати з художнім твором як мистецтвом слова. Особливої методичної підготовки вимагає поезія. Як відомо, мова поетичного твору відзначається образністю. Сам твір – це сплетіння слів-загадок, які ховають у собі справжній предмет, не називають його своїм ім'ям («вже з вирію попрілітали гості» – про пташок, Леся Українка), словами, що лише в контексті грають всіма своїми образно-семантичними відтінками («задошило, захлюпало» - про осінь, Л. Костенко); словами, створеними автором, (наприклад: «як ішли неквапи зиму зимувати, М. Вінграновський). В основі **мовної образності** лежить використання письменником багатозначності слова, вживання його в переносному значенні. Переносне значення слова позначають грецьким словом “троп”. До тропів відносяться метафори, епітети, порівняння і т.д. Всі вони по-різному творять

словесний образ, але мають два найголовніші значення – описове і оцінне (поперше, троп служить більш точному опису, а по-друге, дає оцінку даного явища, виявляє авторське ставлення до нього). Завдяки цьому письменник може творити зримі, хвилюючі образи, які вкарбовуються в свідомість читача. Знаючи ці особливості художньої мови, вчителю початкових класів треба навчати учнів її розуміти, милуватися, любити.

Чим більше в тексті свіжих, сяючих слів, які в контексті грають всіма образно-семантичними відтінками, тим сильніше відчуття повноти художнього враження. Розуміння значення слова в поетичному контексті потребує вміння встановлювати асоціації, долати логічно-смісловий бар'єр, абстрагуватись від чіткого змісту (наприклад, бабуся-холодуся– зима; вівчарик на небі– місяць). Важливо пам'ятати, що розуміння поетичної мови не зводиться до розуміння значення слова. Тлумачитись повинні не слова, а образи твору, як відзначав методист минулого Н.Ф. Бунаков. Тоді в уяві читача виникає поетичний образ в цілому, а не фрагментарний, однобокий. А тому важливо, щоб діти на уроках читання якомога більше зустрічалися з яскравими художніми творами, художніми образами, які запам'ятовуватимуться і будуть відтворені у потрібній ситуації.

Організовує даний процес вчитель на уроках літературного читання. А тому вже сьогодні повинен поставити перед собою завдання удосконалити вміння аналізувати текст, поглибити свої знання з основ герменевтики - науки про принципи і шляхи аналізу тексту.

У сім років дитина починає усвідомлювати свої уявлення і почуття під час читання художніх творів. У неї появляється здатність насолоджуватися художнім словом. Отже, необхідно забезпечити високохудожнє літературне оточення дитини, навчити чути, сприймати, розуміти художнє слово.

Розглянемо декілька сторінок рукопису «Літературне читання» (авт.М.Науменко), проаналізуємо, як змодельований процес навчання учнів читати художній твір як мистецтво слова.

З перших кроків входження дітей у світ мистецтва слова відбувається знайомство з художнім образом: спочатку це живописний образ поезії, пісні,

загадки, скоромовки, лічилки, казки, прислів'я. Красуня поезія в розкішній сукні, струнка і граціозна; загадка з таємничою посмішкою, ніжна пісня, скоромовка приготувалася швидкомовити, ніби сорока, серйозна лічилка, фантастично чарівна казка відповідають особливостям жанру. Кожен образ розповідає сам про себе одягом, поставою, нерозгаданою внутрішньою привабливістю. На сторінках підручника поезія зустрічається з таємничою загадкою, бо поезія тому й чарівна, що теж загадкова. Зустрічається поезія із скоромовкою, адже яскраві поетичні картини наповнені звуками природи за допомогою прийому звукопису. На зустрічі казки з поезією дитині відкриваються таємниці уособлення. Образи - персонажі роблять сторінки підручника живими: вони розповідають, ведуть між собою та з учнями діалоги.

Розділ «Навчаємося розуміти художнє слово» розглядається як необхідна сходинка до розуміння дитиною поетичної мови. Зміст розділу концентрує увагу читача на словесній образності художнього твору (у вірші є слова-загадки, незвичайні ознаки предметів, мова твору яскрава, багата на порівняння, емоційно забарвлені слова, звукові повтори, звуконаслідування), викликає бажання відчутти красу поетичного слова, зрозуміти його. Одним із прийомів, який зацікавлює учнів до вдумливого читання, є «збирання» перлин (перед текстом намальована перлина. Це умовне позначення символізує оволодіння тими знаннями, уміннями, які необхідні для повноцінного розуміння художнього твору. Збирати перлини важко, навчитись читати художній твір так само непросто, але нагородою є його розуміння, смак до читання). У кінці кожного розділу під рубрикою «Пригадайте. Повторіть» намальована скринька з перлинами.

У розділі «Навчаємося розуміти художнє слово» організована зустріч «Поезії» із «Загадкою», «Скоромовкою», «Лічилкою», «Казкою», під час якої учні знайомляться з особливостями організації вірша, із художніми засобами, закладаються основи сприймання художньої образної мови, художнього образу, розвивається уява, асоціативне мислення, мовне чуття, інтуїція, емоції читача. Цей розділ створює умови для входження дітей в світ художньо-естетичного

твору, знайомства з такими поняттями як рима, ритм, настрій, наділення явищ природи якостями людини, звукова образність(без вживання терміна), автор.

Перший урок розділу «Навчаємося розуміти художнє слово» розв'язує завдання формування в учнів уявлення про незвичайні слова, слова-загадки у вірші, вміння їх бачити, чути в тексті, розуміти зміст і пояснювати схожість вибраного образу з описаним предметом. Намальована перлина налаштовує дітей на пошук словесних перлин у тексті вірша, дельфін нагадує, щоб дістати перлини, треба поринути в глибини твору. Пропонується нескладний дитячий вірш В.Струтинського «Ой, який гриб!» Знак оклику у заголовку підказує вчителю на організацію роботи з емоційним забарвленням речення. Збирання грибів в основному супроводжується радісними вигуками. Тому асоціації допоможуть дітям вибрати інтонацію промовляння заголовка (із захопленням, радістю чи здивуванням). А ось точніше відчуті емоційне забарвлення заголовка діти зможуть після читання вірша.

Ідучи ліском з горба,
якось я знайшов гриба,
зрізав радо – і до двору!
Йду, підняв гриба угору.
А мені назустріч Толя:
-Звідки в тебе парасоля?

Завдання до тексту забезпечують послідовність розв'язання завдань уроку. Діти відшуковують у тексті слово, яким у вірші названий гриб, міркують, чому вибране саме це слово (яка особливість гриба підказала хлопчику цей образ). Вони уявляють і словами описують уявлювану картину, відчують, що хлопчик з радістю розповідає про зрізаного гриба. А в словах Толі звучить здивування, бо гриб такий великий, як парасоля. Вчитель пропонує учням прочитати частини вірша, передати в кожній відповідні почуття

На доступному змісті учні побачили, що у вірші є звичайне слово парасоля, яким названо гриб, стало незвичайним. Автор використав його в переносному значенні. У вірші це слово – загадка. Гриб і парасоля схожі між собою. Діти

складають загадку про гриба із словом парасоля, роблять висновок, що художнє слово таємниче, загадкове. Відкриття таємниці викликає здивування, захоплення.

Звернемо увагу читача, як сторінки читанки спрямовують роботу вчителя на формування в учнів відчуття звучання слова (звукової образності), розуміння ними прийомів, які використовує поет для наповнення картин природи звуками. Ці сторінки супроводжує скоромовка, адже у скоромовці явище звукової образності представлене найчіткіше.

У діалозі із «Поезією» «Скоромовка» радить прислухатися до звучання художнього слова. Тоді ми почуємо шум вітру за вікном, шепіт листочків, шурхіт мишки в снопах пшениці. У вірші Ліни Костенко «Чародійне слово» виділені слова: прошкує, мишкує, шурхіт, шелест, шарудіння, миша. Прислухаючись до їх звучання, учні визначають звук ш, за допомогою якого поетеса допомагає нам почути у слові прошкує шурхіт ніжок по стежці, у решті слів – шарудіння мишки. Разом із звуковою образністю слова організовується робота над сприйманням описаної картини. У вірші кожен рядок - це картина. Тому учні розповідають, кого вони «побачили», де «побачили», якими кольорами наповнена картина, які слова їм допомогли побачити все в кольорі

(білий метелик, чорненький котик, снопи під сонцем золоті); визначають ритм вірша, темп читання.

Таким чином, розгляд на уроках читання художнього твору як мистецтва слова, як особливої естетичної форми пізнання світу неможливий без літературознавчих уявлень про створення художньо-естетичного образу засобами слова та сформованості умінь аналізувати твір. Основним засобом створення художнього образу є слово. Слово діє в єдності свого звучання і значення. Воно здатне виражати наші почуття, викликати уявлення, йому властива емоційність. Письменник відбирає слова, шліфує їх, щоб вони у тексті заграли своїми образно-семантичними відтінками. У цьому проявляється його індивідуальний стиль. На виявлення цих особливостей вчитель спрямовує роботу з художнім твором на уроці.

Навчально-методичний апарат підручника зорганізований на розкриття змісту, визначеного в базовій програмі, на оволодіння учнями читацькою компетентністю, виховання в них впевненості під час спілкування з літературою. Завдання до текстів передбачають організацію роботи з художнім твором, яка забезпечує адекватне до авторського задуму сприйняття та інтерпретацію художнього твору, розвиток відтворюючої та творчої уяви, логічного мислення, пам'яті. Зміст запитань і завдань до текстів визначається жанровими і художніми особливостями твору. Різноманітні за рівнем творчості дитини (репродуктивні, конструктивні, творчі), завдання вводять дитину у світ художньої літератури, допомагають зрозуміти її як мистецтво слова. Система запитань і завдань накреслює лінію його аналізу. Кількість завдань і запитань до тексту визначається функціональним навантаженням твору, рівнем самостійності в його осмисленні. Якщо на тексті твору розкривається нова тема, формується поняття, накреслюється шлях самостійного застосування набутих знань у нестандартних умовах, тоді навчально-методичний блок розширений.

Проілюструємо готовність майбутнього вчителя до роботи з поетичним словом на прикладі читання поезії А.Малишка в третьому класі. Урок з електронним супроводом розроблений студенткою-магістранткою Київського університету імені Бориса Грінченка Катериною Замишляк.

Замишляк Катерина Василівна,
група Пом – 1 – 11 – 2.0д

Тема: вірші Андрія Малишка. Вихопивсь дощик поміж заграва за «Читанкою» для 3 класу, автор В. О. Науменко)

Мета: поглибити знання учнів про творчість Андрія Малишка, поета-піснярка. Вчити розуміти образну мову, уявляти описані картини, розмірковувати над художнім змістом, відчувати яскравість художніх образів, їх настроїв. Розвивати вміння виразно читати поезію А.Малишка, аналізувати її, розвивати інтерес до вивчення поетичних творів.

Обладнання: підручник, презентація, пісні на слова А. Малишка («Вчителько моя», «Рідна мати моя», «Стежина», «Ми підем, де трави похилі», «Київський вальс», «Пісня про Київ»), альбоми для малювання, фарби.

ХІД УРОКУ

I етап «До читання»

1. Виконання завдання. Гра «Знайдіть в словах зайві букви».

*Ставаала, соннця, садд, заворрожений, їжак, йялинка, земмля, святи,
весіллля, вонии, пахошиці, квіткка, соьогодні.*

– У кожному слові прочитайте тільки зайву букву. Яке слово вийшло?

(Андрій Малишко) (Слайд 1,2).

2. Читання (самостійно) статті про поета на ст. 30 підручника. Доповнення інформації вчителем. Перегляд презентації (Слайди 3-13).

3. Розповідь учнів про А. Малишка (переказ змісту прочитаного, почутого).

4. «Увага! Концерт». Вчитель пропонує учням прослухати пісні на слова А. Малишка, музика Платона Майбороди: «Вчителько моя», «Рідна мати моя», «Стежина», «Ми підем, де трави похилі», «Київський вальс», «Пісня про Київ» (Слайди 14-20). Перед кожним твором представляє виконавців .

II етап «Під час читання»

1. Читання першого рядка вірша («Вихопивсь дощик поміж заграва...»).

— Про що може йти мова у вірші? Міркування про його зміст (прийом антиципації).

- 2.Словникова робота (Слайд 21):

п'уца

обрій

мелодії

заграва

закресав

запрозорились

Заграва — відблиск яскравого світла.

Закресати — тут: почати сильно іти.

Пуща — великий, густий, дрімучий ліс.

2. Читання вірша вчителем.

3. Перегляд презентації №2 (Слайди 1-7).

4. Обмін враженнями: чи сподобався вірш, що найбільше запам'яталось?

5. Читання вірша учнями мовчки.

6. Визначення жанру твору (пейзажна лірика – автор передає радість природи після дощу).

7. Робота над віршем:

1) Перечитайте перші чотири рядки (прийом «під лінгвістичним мікроскопом»).

— Як описується дощик? (Дощ описаний як людина, в чоботах і в сорочці.)

— Що зробив дощик? (Вихопивсь поміж заграв.)

— Яку картину ви уявили (словесне малювання)? Які фарби взяли б, щоб її намалювати?

2) Порівняйте рядки «Почав іти дощик поміж заграв...» та «Вихопивсь дощик поміж заграв...» (прийом - стилістичний експеримент).

— Які слова обрав поет? Як ви вважаєте, чому? Що підкреслено словом *вихопивсь*? (Неочікуваність дощу, раптовість.)

3) Прочитайте наступні 5 рядків.

— Як автор характеризує дощик (*смішний, добрий-добрий*)? Прочитайте.

Як, на вашу думку, слід читати ці рядки? (Витратити на кожний рядок стільки часу, скільки і на довгий рядок цього віршу.)

...ох, і смішний же!

І добрий-добрий!

4) Прочитайте наступні чотири рядки.

— Як дощ вплинув на природу? З яким настроєм необхідно читати ці рядки? (*весело, радісно*)

— Якими словами поет передає такий настрій ? (*запрозорились, посміхнулися, чухали голови від насолоди*)

8. Виконання завдань після тексту (ст. 33).

— Якими кольорами наповнена описана картина природи? Знайдіть в тексті вірша епітети.

— Якими діями, властивими людині, поет наділив дощ, пуші, дуби? Як називається цей художній засіб?

— Прочитайте перші чотири рядки вірша, зверніть увагу на виділені слова. Які звуки в них співзвучні? Це рими. Знайдіть рими в наступних рядках вірша.

9. Висновок.

— Що хотів показати поет у вірші? Чи вдалося це зробити? Доведіть.

— Які художні прийоми використовував автор?

— Який настрій викликав у поета дощ? Доведіть свою думку словами з вірша.

III етап «Після читання»

Виразне читання вірша в цілому.

Завдання на вибір:

- Виконайте ілюстрацію до поезії «Вихопивсь дощик поміж заграв...»;
- Вивчіть вірш напам'ять.
- Складіть розповідь на тему: А.Малишко- поет-пісняр.

Домашнє завдання. Вивчити вірш напам'ять.

Використана література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911

2. Науменко В.О. Читанка: підруч. для 3 кл. загальноосвіт. Навч.закладів: у 2 ч. / В.О.Науменко.- 2-ге вид., доопрац.- К.: Генеза, 2011.- Ч.2.-160с.: іл.